

Formentera

per Josep Mari

Les tardes, a Formentera, són llargues, gairebé interminables. Més i més si us elevau discretament sobre algun llom rocós. Cap a ponent veureu la mar enlluernadora, titil·lant d'estelletes solars. I més tard la posta brusidora, i després el crepuscle persistent, rescatant fosforescències inimaginables. Les tardes a Formentera constitueixen una esvelta presència de l'univers aeri. El sòl que trepitjam pot resultar anecdòtic sota la immensitat densa i mol·lecular de l'aire i de la llum. Formentera és una illa magra, i per aquesta raó els dos dominis del blau s'hi exalten poderosament. Hi ha geografies que enclouen en elles mateixes la pròpia exaltació —Eivissa, sense anar més lluny, a molts indrets— i d'altres, com Formentera, que són plataforma d'una exaltació transitiva —la de l'espai absolut— des de la qual es recobra un lligam íntim i inextricable amb el planeta. La passió per Formentera deu néixer d'aquí. I la dificultat de *dir* Formentera no hi ha dubte que s'installa en aquesta passió.

Quantes vegades no he fet una escapada a l'*altra illa* amb la voluntat ferma de transcriure'n les sensacions més personals i fondes a través d'algunes notes literàries!... L'intent sempre ha estat inútil: d'una banda, per una certa precarietat dels llocs on m'allotjava; de l'altra, per una dèria irresistible de passejar, divagar o conversar llargues estones a la terrassa de Can Palla. Enfront de Can Palla hi ha l'antiga fonda de Can Plater, on M. Villangómez Llobet va escriure, ja fa anys, *L'altra illa*, un poema impressionant, d'aquells que un s'hauria de saber de memòria. Tot rellegint-lo, d'entrada, ja em sobten imatges que em cuiden fer desistir novament del meu projecte: he vengut a dir, amb paraules distintes, que «El cel aquí és molt gran, i s'hi allarga el crepuscle / interminablement.» Però no em puc fer endarrera. En diferents viatges he parlat als meus amics formenterers d'aquest vell propòsit. No vull arribar al dia que m'ho puguin retreure, car jo seria el primer a doldre-me'n. Aquesta illa és tan suggerent i plena d'enigmes que

seria altrament imperdonable desentendre's d'un compromís tan carregat d'admiració i afecte. Per això avui m'hi pos, amb la mar per enmig i les imatges i les idees ressolant lentament i amb una lenta esperança.

A principi dels anys setanta vaig escriure un article¹ sobre Formentera tractant d'eludir raonablement el motiu de l'encàrrec —el fet turístic— per aprofitar-lo com a pretext d'una aproximació a la bellesa austera i solar de l'illa. El repte d'ara és de no repetir-me, puix que ha passat un temps i noves sensacions i nous esguards poden convergir en aquestos papers.

Damunt la taula tenc unes breus anotacions de la meua estada a Formentera els darrers dies de setembre del 82. Foren uns dies de llargues i intenses passejades. No feia massa calor i feia bon caminar. Mai no m'havia dedicat amb tant d'entusiasme a buscar els indrets desconeguts i a perdre de vista els horitzons coneguts —que era una manera de perdre'm— per aquell maremàgnum de camins i parets. Quan ja veia que altra vegada me n'aniria de Formentera amb les mans buides vaig optar per escriure en un paperet les observacions que més m'havien motivat, aquelles sensacions de paisatge que just et freguen el pensament i que sovent s'obliden. Altres visions de Formentera no calia anotar-les, pel fet de la seua evidència o perquè van unides al meu concepte essencial de l'illa.

Formentera té forma d'os, de costella de be, i un relleu com de galeta forta; val a dir que el perfil tan complex de la costa contrasta notòriament amb les lleugeres bòfegues del terreny. Des de les dunes albadades de les platges, Formentera va reiterant un oneig allargassat de feixes, tanques i costers, que recorda bastant el moviment de la mar de fons. És clar que el simplisme groller d'aquestes observacions no explica res d'altres continguts texturals, cromàtics i formals del paisatge formenterer. Cal travessar l'illa d'un vent a l'altre, no importa l'ordre, però convé cobrir-ne totes les direccions. Sempre hi ha ocasió per a la sorpresa i per a confirmar la personalitat tan pròpia d'aquesta illa. Contràriament al que pugui semblar, Formentera no és gens monòtona, però exigeix la nostra agudesa contemplativa, l'afany de descobrir bellesa més enllà de la bellesa convencional i pedestre.

Els camins de Formentera són desconcertants. Poques vegades us duran al lloc que us proposàveu. Sovent giren i tomben i tornen a girar, i a vegades, si es perd de vista la Mola —que és el territori més alt—, l'única referència d'orientació és la posició del sol, suposant que sabem l'hora i que tenim el mapa de Formentera ben dibuixat a la ment. Aquesta circumstància pot ser, per a molts, un inconvenient; a mi em diverteix la mar. La pura divagació és un lleure molt escaient a la meua felicitat. A Formentera hi fa bon divagar. Tant se m'en dóna si no arrib allà on volia. És ben segur que he arribat allà on voldré tornar.

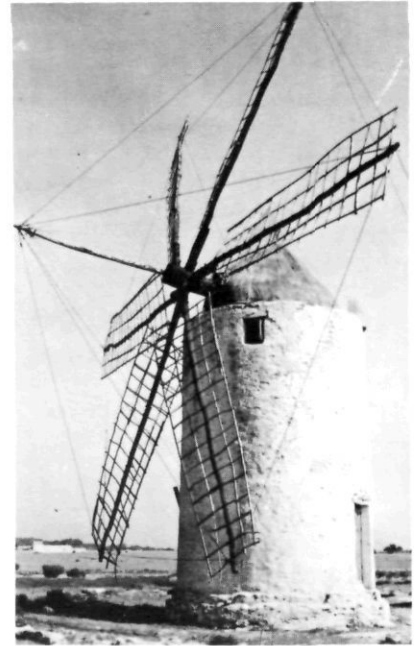
Ja he dit que els camins de Formentera són retorts i embullats. Però són, també, pedregosos o afaitats i descarriats pel vent i les escasses pluges, com torrenteres entre parets de pedra acolorida. Adesiara deixen de ser camins i es dilueixen en una mena de roquissar, a manera de plaça d'aljub, que no ho és necessàriament. D'aljubs se'n troben aquí i allà per abeurar les bèsties. Són blancs i pulcres, distants i solitaris. Cal no perdre ni una gota de rou. Formentera és tan seca i trencadissa que una gota de pluja li deu semblar el manà. Un bon dia d'agost del 81 les gotes esdevengueren barrals. Ens havien canviat Formentera de lloc? Passàvem uns dies a ses Roques, a l'hostal Illes Pitiüses, i la primera nit no poguérem cloure un ull. Quin rebat d'aigua i

de vent! Els llamps cuidaven cruir damunt el llit i batien pertot renoueres persianes. Valia la pena no dormir, perquè assistiem, sens dubte, a una tempesta tan sonada com la més solemne que es pugui imaginar per aquestes latituds de la Mediterrània. El dia avançava i la pluja seguia. Grans castellassos negres i llents es succeïen en un afany absurd de posar els seus fonaments damunt d'una geografia líquida que, per moments, es perdia de vista, com si s'enfonsàs entre la malla irregular de les partions de pedra morta. Algú, a la Mola, va parlar de més de dos-cents litres d'aigua per metre quadrat. Degué ser així. A les zones més planes de Formentera, les infinites tanques embassades constituïen una rara prolongació del paisatge saliner. A la tarda ens plantàrem al Cap de Barbaria. La pluja havia cessat, però la tamborinada cernia tota l'illa com una corona psicodèlica. Vaig sentir, davant les últimes tanques, un cantussol molt agradable de l'aigua que s'anava desaiquant a través de les velles parets, potser perquè les torrenteres recobrassin la dubtosa categoria de torrents.

El Cap de Barbaria, o simplement es Cap, és un d'aquells paratges que rompen la general indiferència dels humans envers el seu món quotidià. L'impacte que produeix és tan fort que hom no té altra sortida que reaccionar-hi. La resposta pot anar des de l'admiració esbalaïda a un agut impuls de picar el dos. Però és impensable que algú pugui estar-se al Cap de Barbaria com qui sent tocar campanes. Aquest indret dissol tots els esquemes de paisatge, exerceix sobre nosaltres un poder mal d'explicar. Una llengua de terra àrida i pedregosa s'aboca lentament cap al blau de la mar. Al seu extrem, un petit far presideix, des de l'alt rocam, la solitud de la contrada. Entre la pedra estellenca i blanca destaquen, disperses, petites taques de verdor o el negre trau d'una cova. De dia, impertorbables, les gavines posen un cel ras onejant entre la mar profunda i el cel fora de límits, i a la nit, oscil·lant, l'estelada ressuscita el misteri més enllà de la monòtona farola i del vent fred que passa. Al Cap de Barbaria hi ha un silenci remot, i és tan gran, tan incommensurable l'espai, que la insignificança de l'home és força incontestable. El fet que ara i adés ho experimentem em sembla una bona teràpia contra la prepotència que solem exhibir. Sempre és bo tornar al Cap de Barbaria i contemplar el món en la seua nuesa i en la seua immensitat.

Sovent m'han cridat l'atenció, a Formentera, les referències constants al color blau. No crec que això sigui un fet gratuït, per bé que tampoc no deu respondre a una resolució conscient de la gent formenterera. Es tracta, més aviat, d'una acció intuïtiva, que es pot explicar perfectament en les vastes superfícies blaves que conté aquest espai engegador. La mar de Formentera té totes les tonalitats del blau, i sobretot les més impossibles, aquelles que només existeixen perquè ens assalten la mirada i ningú no seria bo a imaginar-les. Els fons marítims són tan lluminosos, l'arena és tan neta i l'aigua tan abellidora que el miracle dels blaus es produeix a penes brilla el dia. Els tons càlids dels materials costaners afavoreixen, per afegit, la intensitat d'aquestos blaus. I, amunt, el cel n'és la discreta causa —extens però discret, amb gradacions suaus—. Des dels seus dos dominis, el blau s'escampa, llampant, per les coses: els sòcols, les portes, les finestres, les bigues, uns estris, roba estesa, la franja dels taxis... Les taques de blau, administrades amb una sàvia intuïció, posen una nota de contrast damunt el paisatge de tonalitats crues, gairebé ocre. És el condiment que cal a tot indret habitat per l'home, una mica la seua senya d'identitat. Però, just dit això, convé vigilar que un fenomen fins avui tan espontani i natural no es converteixi en un tòpic per vendre Formentera als turistes. Quina desgràcia seria per a tots!

¹ Formentera avui i sempre, LLUC, octubre 1971. Palma de Mallorca.

La torre de la Gavina i un molí de la Mola.

L'ascensió a la Mola —l'altiplà excels que sembla desentendre's de la humilitat orogràfica de la resta de Formentera— ens porta una imatge frondosa i costeruda de l'illa. La carretera hi repta com un serpent nerviós buscant les dilatades blavors del cel o el blau elèctric, tumultuós de la mar d'es Caló. Formentera, des del mirador de la Mola, és un palmell que s'obre p'es Carnatge cap al ponent esmolat de Barbaria i Portossaler. Aquest panorama s'ha de contemplar de part de matí, quan el sol encara no empastifa l'atmosfera i es dibuixen amb precisió litorals, tanques, camins, clapes de bosc, cases disperses...

Damunt la Mola són especialment notables l'església del Pilar, blanca, sense forats; els dos molins, que encara conserven les antenes; i, retirat, sobre les penyes més dretes i profundes de Formentera, el far que hi manà construir Isabel II, la llanterna més prestigiosa de les Pitiüses. De dalt de tot de la farola, podreu observar, entre les aigües esfereïdores de llevant, l'àgil planeig de les gavines i escoltar el trontoll tossut i ineficaç d'algun llaütet. Una persona mica patidora d'agorafòbia pot sentir-hi un agut formigueig, i, si bufa gaire vent, i vibra la barana de ferro, i se us encreuen els cabells, potser se us posaren els pèls de punta. La visió de la Mola, des de l'esquerpa altària del far, és més monocroma i abassegadora que la d'altres fragments de Formentera. Això s'acusa, amb diferència, a l'estació seca i canicular.

La Mola és un territori gairebé oblidat del món, amb una vida pròpia, activa i creadora i un establiment humà molt divers. No hi ha dubte que l'aïllament s'hi esdevé encara més accentuat a causa del seu sobtat impuls orogènic. Avui una carretera força transitada facilita la comunicació entre les dues Formenteres, però la implantació tan rotunda que té la Mola imposa un cert distanciament visual i psicològic. Bé; tornant cap avall, en sortir del Pilar, hi ha una casa, a l'esquerra, que sempre m'ha alegrat els ulls. És una casa del país, harmoniosa i acollent, amb teulada a dues aigües i un llarg peristil protegint el davant. Deu ser el pòrtic més elegant de Formentera. Aquest conjunt tan estimulant es pot sumar, amb prou mèrits, als de l'església, els molins i la torre del far.

De molins, però, n'hi ha més a Formentera: el de ses Ro-

ques i els de Sant Francesc. Un temps remot encara hi vol perviure, i tanmateix l'ample vent s'hi esmuny debades. Els molins de Formentera són monuments de silenci per a la reflexió, per al plaer infreqüent, als nostres dies, de contemplar un tros de món i sentir que el posseïm i és nostre. Arreu se'ns ofereix l'alternança dels camps i dels conreus; dels boscos i les dunes o els estanys saliners. Amb frígola i savines a les marjades, els camins s'espargeixen entre parets antigues, ocults rera les clapes vegetals de les figueres i els garrovers, dels ametllers i les oliveres. Altívoles palmeres contraposen, més lluny, la seua fràgil verticalitat. És la visió oposada a les figueres, enormes i horitzontals, submises, com enlloc, a l'afalac dels vents. Les terres blanques de Formentera deuen ser molt aptes per al bon vi. És una grata sorpresa l'increment que per tota l'illa ha tengut el conreu de les vinyes. Extenses planes cendroses, arrengrades de ceps, trenquen, vora un erm o una garriga, la asimetria vibrant i enterca del paisatge formenterer. El vi de Formentera té un bevent esponjós i una aspror arrodonida, ben diferent de l'aspror escairada i mineral de l'illa.

Cap a ponent, a Portossaler, la costa és especialment aspra i estel·losa, la mar hi atup amb dura investida i un coconar multiforme s'hi esdevé bellesa inenarrable. L'escorça maresa, desentranyada per l'erosió, se'ns mostra com una premonició de fi del món en el sentit més literal, i, amb tot, té una plasticitat primària i resplendent, a llusiva, potser, a miniatures de boscos petrificats. Bell i ignorat indret, a redós de la torre de la Gavina...

Molins de sa Mirada, a Sant Francesc. S'alça un pujol rocós i llargarut, on guaiten els estanys i la tramuntana eivissenca unes gracioses cases formentereres. Si sonàs la campana de l'Ave Maria, seria l'hora justa del repòs i la meditació. La llum crepuscular —més precisa, més piadosa— exalta el pensament i les imatges. Visió irrenunciable de Formentera, que inspirà a Villangómez el magnífic poema, i és la millor contemplació per endur-se'n, molt endins, la diàfana memòria de l'altra illa fins a l'altre retorn.

JOSEP MARÍ